

PRZEKSZAŁCENIA TEKSTU W DRUKU DEWOCYJNYM Z PIERWSZEJ POŁOWY XVII WIEKU (NA PODSTAWIE SPISU TREŚCI ORDYNARZA... LEONARDA STARCZEWSKIEGO)

ANNA SAWA

TEXT TRANSFORMATION IN A DEVOTIONAL PRINT FROM THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY (ON THE BASIS OF THE TABLE OF CONTENTS IN ORDYNARZ... BY LEONARD STARCZEWSKI)

ABSTRACT *The source material of the article is a devotional print Ordynarz albo porządne opisanie, według którego panny zakonne nowicyste także y insze młode siostry profeski w zakonności albo karności zakonney ćwiczone bydź mają... by Leonard Starczewski, which was published in Lublin in 1633. The author of the article compared the table of contents with the titles of structural parts in Starczewski's work. The conducted analysis shows that there are many differences between the table of contents and the titles of particular parts, chapters and subchapters, which concern both the text level and spelling issues.*

KEY WORDS *table of contents, old print, 17th century, text transformation*

CONTACT *Maria Curie-Skłodowska University in Lublin;
anna.sawa@poczta.umcs.lublin.pl*

Spis treści jest istotnym elementem architektury książki, wchodząc w skład jej ramy wydawniczej. Definiuje się go jako „zestawienie zawartości książki, obejmujące wszystkie jej elementy (słowo wstępne, wstęp, rozdziały, podrozdziały, niekiedy dyspozycje rozdziałów, spis skrótów, ilustracji, tablic, rycin itp.) w kolejności, w jakiej w dziele występują, z podaniem stron, na których się rozpoczynają” (Birkenmajer i in. red. 1971: 2194). We współczesnych poradnikach dla redaktorów zaleca się, aby spis treści:

- / był umieszczony przed tekstem głównym lub po nim (w zależności od rodzaju publikacji),
- / obejmował wszystkie partie tekstu (wraz z ich numerami i tytułami) i podawał numery stron, na których się rozpoczynają,
- / wiernie oddawał tytuły części składowych książki (przy czym powinny być one spójne i niezbyt długie),
- / w przypadku publikacji o budowie hierarchicznej, ukazywał graficznie jej strukturę,
- / nie zawierał wyrazów przeniesionych lub podzielonych (zob. m.in. Wolański 2008: 295–300, Osuchowska 2011: 77–80, Tomaszewski 2018: 74).

Wykazy cząstek kompozycyjnych tekstu znajdowały się w niektórych rękopisach, jednak dopiero druk (w wyniku którego powstawało wiele identycznych egzemplarzy książek) umożliwił rozwinięcie się nowoczesnych indeksów i spisów treści (Eisenstein 2004: 51–93, Ong 2011: 188–192). Inkunabuły bywały zaopatrzone w wykaz składek, służący do sprawdzania kompletności dzieła¹. Zazwyczaj znajdował się on na końcu książki i zawierał spis sygnatur następujących po sobie składek oraz pierwsze wyrazy zamieszczone na początkowej stronie każdej z nich. Kiedy do starych druków wprowadzono numerację stron, rejestr przekształcił się w spis treści. Jego prototypem była też *tabula rubricarum* – wykaz miejsc, w których rubrykator powinien dopisać kolorowym atramentem nagłówki rozdziałów (Szwejkowska 1980: 66, Pirożyński 2002: 154).²

Stan badań dotyczący spisu treści jako elementu ramy wydawniczej książek pochodzących z terenu Rzeczypospolitej od początku drukarstwa do czasów współczesnych jest skromny. Indeksy i spisy treści w literaturze pięknej były przedmiotem analiz Danuty Danek (Danek 1980: 113–179), a Iwona Loewe zajmowała się spisami treści jako paratekstami w prasie (Loewe 2007: 119–128). W publikacjach dotyczących starych druków znajdują się jedynie wzmianki na temat spisów treści. Można dowiedzieć się z nich, że spisy treści wchodzą w skład literackiej ramy wydawniczej (Ocieczek 1990: 7), stanowią jedną z „dodatkowych cząstek konstrukcyjnych dzieła” (Tutak 2013: 108), czy „porządkowały zawartość i ułatwiały korzystanie z publikacji” (Juda 2014: 99). Fragment dotyczący spisów treści i indeksów znalazł się w pracy Klaudii Sochy poświęconej typografii książek wydanych przez drukarnie Uniwersytetu Jagiellońskiego (Socha 2016: 258–266). Z jej ustaleń wynika m.in., że spisy treści i indeksy pojawiały się w publikacjach

1 Potrzeba dołączania wykazu składek wynikała z faktu, że najstarsze inkunabuły opuszczały drukarnię w postaci niepołączonych ze sobą składek. W takiej też formie trafiały do handlu lub do introligatora. Wykaz składek ułatwiał sprawdzenie, czy książka jest kompletna (Szwejkowska 1980: 66, Febvre, Martin 2014: 139).

2 Początkowo inkunabuły wychodziły spod prasy drukarskiej jako druki jednobarwne. W miejscach, które należało wyróżnić kolorem, drukarz pozostawiał wolną przestrzeń. Książka trafiała następnie do rubrykatora, który ręcznie wpisywał kolorowe elementy (niekiedy była też dodatkowo ozdabiana przez iluminatora) (por. Pirożyński 2002: 154–156).

różnego typu (naukowych, poradnikowych, religijnych, służących rozrywce itd.), a ich obecność lub brak może świadczyć o projektowanym przez wydawcę sposobie korzystania z książki. Nie zajmowano się jednak całościowo historią spisów treści książek wydawanych na terenie Rzeczypospolitej³ ani ich kształtem językowym.

Badanie cząstek wprowadzających do dzieła i zamykających tekst postulowała Renarda Ociecek, argumentując, że zawsze mają one określoną funkcję, a ich przemiany wskazują na zmiany w sposobie percepcji dzieła, rozwój sztuki wydawniczej oraz dowodzą zmian w języku (Ociecek 1990: 18). Stwierdzenia te można odnieść również do spisów treści. Zdaniem Janusza Gruchały zmiany w sposobie organizacji tekstu drukowanego (w tym upowszechnienie się spisów treści i indeksów) pozwalały czytelnikowi zapoznawać się z uporządkowanym zbiorem informacji i kształtowały nowe praktyki czytelnicze (Gruchała 2002: 249–250). Analiza spisów treści może pokazać, jak w dziejach książki oraz historii języka polskiego tworzono tego typu komunikaty.

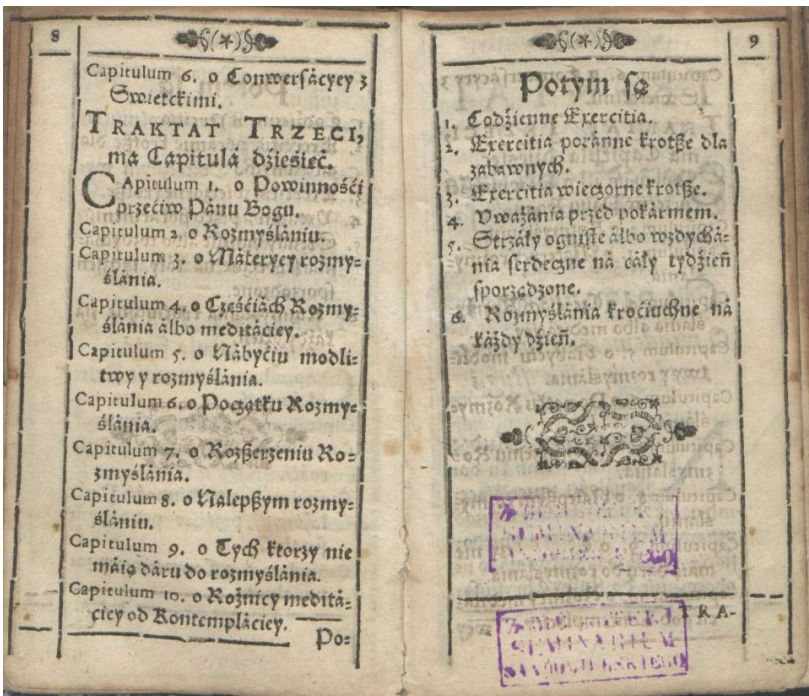
Jednym z wielu starych druków, w których występuje wykaz treści jest *Ordynarz...* Leonarda Starczewskiego (1633), który stanowi podstawę źródłową artykułu. Pełny tytuł dzieła brzmi: *Ordynarz albo porządne opisanie, według którego panny zakonne nowicyste także y insze młode siostry profeski w zakonności albo karności zakonney ćwiczone bydź mają, zebrany z roznych authorow, ale nawięcej z Bonawentury s. na roznych mieyscach, iako się w każdym Capitulum obiaśnia. Przydane są na końcu exercitia codzienne*. Książka została wydana w 1633 roku w Lublinie przez Pawła Konrada (Estreicher 1933: 182–183). Jest to druk niewielkiego formatu (12°), liczący 114 kart oraz trzy karty nieliczbowane. Był przeznaczony dla zakonnic i zawierał porady dotyczące życia duchowego (Murawiec 1988: 29–53). Jest przykładem starego druku pochodzącego z niewielkiej oficyny posiadającej skromny zasób typograficzny (Juda 2000: 332–336), jakich wiele było w tym czasie na terenie Rzeczypospolitej, jednak umożliwia analizę mechanizmów tworzenia tekstu w książkach wydawanych w tego typu warsztatach.

Spis treści (ilustracja 1) znajduje się na stronach 6–9 *Ordynarza...* Jest poprzedzony mottem, listem dedykacyjnym i wstępem, po nim następują trzy traktaty podzielone na rozdziały, propozycje ćwiczeń doskonalących umiejętność pobożnej medytacji (porannych i wieczornych), rozważania przed posiłkami na każdy dzień tygodnia oraz dłuższe i krótsze propozycje rozmyślań na cały tydzień. Spis treści został określony w nagłówku jako „**PORZĄDEK | Y SVMMA TYCH | TRAKTATOW.**” (s. 6),⁴ jego struktura jest dwudzielna. Pierwsza część zawiera wykaz zawartości trzech traktatów, część druga zawiera skrótowy spis ćwiczeń duchowych i medytacji. Części są rozdzielone metatekstowym sformułowaniem „Potym ją” (s. 9).

Analizowany spis różni się od spisów treści występujących w książkach współczesnych. Znajduje się po wstępie, nie zawiera informacji o numerze stron, na których rozpoczynają się wymienione w nim rozdziały, oraz nie uwzględnia wszystkich elementów książki. Tylko jeden

3 Por. bardziej szczegółowe prace czeskie dotyczące m.in. spisów treści: Pišna 2019: 53–54, Voit 2019.

4 Cytaty ze źródeł zapisuję w transliteracji, wzorując się na regułach zaproponowanych dla wydawnictw typu A w *Zasadach wydawania tekstów staropolskich* (Górski i in. 1955: 48–63). Aby szczegółowo oddać zmiany rodzaju pisma użytego do składu, fragmenty złożone w starodruku szwabachą zapisuję antykwą, kursywą – pismem pochylonym, antykwą – pismem pogrubionym (por. Tutak 2013: 27, przypis 17). W nawiasie po cytacie zamieszczam numer strony starodruku. Wszystkie podkreślenia i przekreślenia w tekście cytatów pochodzą ode mnie.

Ilustracja 1 Spis treści *Ordynarza*... Leonarda Starczewskiego (s. 6–9). Ilustracje na podstawie egzemplarza Biblioteki Diecezjalnej w Sandomierzu

z trzydziestu ośmiu tytułów przeniesiono do spisu treści bez żadnych modyfikacji, w pozostałych zmieniono pisownię lub przeredagowano tekst.

Różnice pomiędzy tytułami poszczególnych rozdziałów i części a spisem treści mają różnorodny charakter. Niektóre z nich są czysto graficzne i dotyczą użycia pisma drukowanego określonego rodzaju, wyboru do zapisu dłuższych fragmentów wielkich lub małych liter czy podziale tekstu na wersy. Wynikają one przede wszystkim z przyjętych w danym segmencie książki sposobów składu, a niewielkie odchylenia tłumaczyć można brakami w zasobie typograficznym lub pomyłkami.

Niektóre z transformacji⁵ polegały na zmianie pisowni.⁶ W ich zakres wchodzi użycie małej lub wielkiej litery, np. „*vmartwieniu*” (s. 33, 44, 50) → „*Vmartwieniu*” (s. 6, 7), „*státecznym*” (s. 58) → „*Státecznym*” (s. 7), „*ráchowánium*” (s. 70) → „*Ráchowánium*” (s. 7), „*máteryey*” (s. 114) → „*Máteryey*” (s. 8). Zastosowanie wielkiej litery jest znacznie częstsze w spisie treści. Wyraz tekstowy znajdujący się po przyimku *o* był w nim w większości przypadków zapisywany wielką literą (na dwadzieścia dziewięć wyrażen przyimkowych z przyimkiem *o*, w pięciu wyraz tekstowy po przyimku jest zapisany małą literą, w pozostałych dwudziestu czterech przypadkach zastosowano wielką literę). Występuje też różnicowanie zapisu polegające na użyciu formy przystosowanej do systemu graficznego języka polskiego lub formy zlatynizowanej: „*konwerfacyey*” (s. 94), „*Konwerfacyey*” (s. 98) → „*Conwerfacyey*” (s. 7). Zdarzają się też pojedyncze zmiany grafemów występujących w zapisie języka polskiego, np. „*vmartwieniu*” (s. 39, 41) → „*Vmartwieniu*” (s. 7), „*Przełożony*” (s. 86) → „*Prze- | łożonych*” (s. 7), „*VWAZANIA*” (s. 188) → „*Vważánia*” (s. 9), „**STRZAŁY**” (s. 195) → „*Strzály*” (s. 9), „*ROZMYSLANIA*” (s. 212) → „*Rozmyślánia*” (s. 9). W przypadku zapisów minuskułami zmiany można interpretować jako pomyłki zecera, usunięcie znaków diakrytycznych w zapisach majuskułowych jest efektem konwencji graficznej obowiązującej w drukarni.

Więcej zmian zostało dokonanych na poziomie tekstu. Definicja *tekstu* zaproponowana przez Jerzego Bartmińskiego i Stanisławę Niebrzegowską-Bartmińską głosi, że jest on „[...] ponadzdaniową (tzn. wyższą typologicznie, niekoniecznie większą rozmiarami) jednostką językową, makroznakiem samodzielnym komunikacyjnie [...]” (2012: 36). Wymienieni badacze stwierdzają, że transformacje – dotychczas opisywane na poziomie składni zdania – przynależą w istocie do gramatyki tekstu, ponieważ wymagają zmian leksykalnych, znajomości konwencji stylistycznych i intencji. J. Bartmiński i S. Niebrzegowska-Bartmińska zgadzają się przy tym ze stanowiskiem Aleksego Awdiejewa i Grażyny Habrajskiej, według których nie jest możliwe mówienie o „[...] absolutnej identyczności sensów wyrażonych różnymi środkami strukturalnymi, lecz możemy zauważyć, że w tekstach mogą się pojawiać sensy pokrewne lub zbliżone, które w pewnych warunkach mogą być rozpatrywane jako komunikacyjnie zastępcze” (2006: 144). Zgodnie z tą koncepcją tytuły i ich odpowiedniki w analizowanym spisie treści można uznać za teksty obejmujące jedno wypowiedzenie.

Pierwszym rodzajem zmian dokonywanych podczas redagowania spisu treści było wyeliminowanie wyrazów o zbliżonym znaczeniu, np.:

5 Pojęcie transformacji według różnych koncepcji opisują J. Bartmiński i S. Niebrzegowska-Bartmińska (2012: 312–321).

6 Na ten temat pisowni w drukach lubelskich z XVII wieku por. Książek-Bryłowa 1976: 340–344.

- / „CAPITVLVM X. | O vmartwieniu áffektow | álbo pássi, ktorych iest, ie - | denaście.” (s. 50) → „**Capitulum 10.** o Vmartwieniu ie- | denaftu áffektow.” (s. 7);
- / „CAPITVLVM VI. | O Konwersácyey álbo ob- cowańiu z ludzmi świetckimi.” (s. 98) → „**Capitulum 6.** o Conwersácyey z | Świetckimi.” (s. 8);
- / „**EXERCITIA | ALBO | CWCIZE-** | NIA BOGO- | **MYSLNE** | Codźienne.” (s. 163) → „1. Codźienne Exercitia.” (s. 9).

Tytuły występujące w tekście głównym starego druku mają formę wypowiedzeń połączonych spójnikiem równorzędnym *albo*. Wyrazy usunięte w trakcie tworzenia spisu treści można uznać za synonimy leksykalne, np. *afekt – pasja* (por. ESJP XVII, SP XVI t. 1: 89–90, SP XVI t. 8: 27), *konwersacja – obcowanie* (por. SP XVI t. 10: 591, SP XVI t. 19: 78–81), *exercitium – ćwiczenie* (por. ESJP XVII). Ich bliskoznaczność potwierdzają słowniki polszczyzny XVI oraz XVII i XVII wieku, a w analizowanych przykładach sugeruje użycie spójnika *albo*. Usuwanie wyrazów pozostających w takiej relacji znaczeniowej pozwala stwierdzić, że twórcy spisu treści starali się wyeliminować określenia uznane przez nich za redundantne.

Brak modyfikacji tytułu „**STRZAŁY** | **OGNISTE**, | **ALBO** | Wzdychánia ferdeczne ná | cały tydzień sporządzone.” (s. 195) (w spisie treści zaszyły wyłącznie zmiany graficzne: „5. Strzały ogniſte álbo wzdychá- | nia ferdeczne ná cały tydzień | sporządzone.” [s. 9]), wskazuje na rozróżnianie podczas redagowania spisu treści wyrażen dosłownych i metaforycznych. W przypadku występowania w tytule określeń metaforycznych rezygnowano z zasady ekonomii przekazu i nie eliminowano żadnego z członów. Dzięki pozostawieniu obu określeń metaforycznych, zachowana została komunikatywność przekazu.

Innym spójnikiem, po lub przed którym często usuwano wyraz, był spójnik *i*. W miejscach, w których łączył on szeregowo dwa rzeczowniki, niejednokrotnie dokonywano transformacji zerującej (por. Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2012: 319), np.:

- / „**CAPITVLVM I.** | O wiadomości y umieię- | tności ná iáką sługá | Chrystusow powinien.” (s. 10) → „**Capitulum I.** o wiadomości powinney słudze Chrystusow- | wemu.” (s. 6);
- / „**CAPITVLVM IV.** | O wyniszczeniu, y záprze- | niu samego siebie.” (s. 28) → „**Capitulum 4.** sámego | siebie.” (s. 6);
- / „**CAPITVLVM VII.** | O vmartwieniu y znie- | wołeniu włafney woley.” (s. 41) → „**Capitulum 7.** o Vmartwieniu | woley.” (s. 6).

Wyrazy zestawione szeregowo w przedstawionych przykładach (*wiadomość i umiejętność, wyniszczenie i zaprzeczenie, umartwienie i zniewolenie*) nie są synonimami leksykalnymi, ale mogą zostać uznane za wyrazy bliskoznaczne w kontekście treści druku, w którym się znalazły (Grzegorzczkowska 2001: 40–42). Omawiane przykłady pokazują, jakich wyborów dokonywała w zakresie leksyki osoba tworząca spis treści i jaki wyraz preferowała w celu możliwie najpełniejszego oddania zawartości rozdziału.

Tytuł, w którym nie doszło do usunięcia żadnego z połączonych spójnikiem *i* rzeczowników: „**Capitvlvm V.** | Modlitwá y rozmyślanie | iákim sposobem mogá bydz ná- | byte?” (s. 131) → „**Ca-**

pitulum 5. o Nabyćiu modli- | twy y rozmyślania." (s. 8), może świadczyć o tym, że działania na tekście wynikały ze znajomości dzieła, w którym istotne było rozróżnianie modlitwy i pobożnych medytacji. Tytuł „CAPITVLVM III. | O wierności w wyznawá- | niu vyny, y w obiáwianiu pokus wśzelákich." (s. 80) → „**Capitulum 3.** o Wierności y fzcze- | rości." (s. 7) pokazuje, że redaktor spisu treści zastąpił fragment tytułu dodanym przez siebie leksemem.

W jednym z tytułów zmiana polegała na zastąpieniu wyrażenia synonimem: „ROZMYSLANIA | **KROCIVCHNE NA CA-** | ły tydzień sporządzone." (s. 212) → „6. Rozmyślania krociuchne ná | káždy dzień." (s. 9). W omawianym fragmencie usunięto uznany za zbędny wyraz *sporządzone*, a sformułowanie *na cały tydzień* zmieniono na bliskoznaczne *na każdy dzień*. W spisie treści znalazło się w wyniku tego określenie mniej precyzyjne, co wynikało z usunięcia dopełnienia *tygodnia*.

Jeśli w tytułach dokonywano eliminacji innych niż synonimy leksemów, obejmowała ona pojedyncze wyrazy, grupy wyrazów lub całe zdania podrzędne, np.:

- / „CAPITVLVM XI. | O státecznym trwaniu w | exercityách albo zabávvách Du- | chownych, áz do śmierci." (s. 58) → „**Capitulum 11.** o Státecznym wy- | trwaniu." (s. 7);
- / „CAPITVLVM II. | O posłuszeństwie Du- | chownym." (s. 75) → „**Capitulum 2.** o Posłuszeństwie." (s. 7);
- / „CAPITVLVM V. | O konwersácyey álbo zo- bopolnym obcowaniu mie- | dzy sobą." (s. 94) → „**Capitulum 5.** o Conwersácyey zo- | bopolney." (s. 7);
- / „CAPITVLVM VI. | O Konwersácyey álbo ob- cowaniu z ludźmi świetckimi." (s. 98) → „**Capitulum 6.** o Conwersácyey z | Świetckimi." (s. 8);
- / „CAPITVLVM III. | O máteryey rozmyślania | ktora różna ieřt." (s. 114) → „**Capitulum 3.** o Máteryey rozmy- | ślania." (s. 8);
- / „VWAZANIA | Przed braniem po- | kármu. | W. O. Máryaná Po- | řekálřkiego." (s. 188) → „4. Vważania przed pokármem." (s. 9).

Wymienione przykłady są świadectwem różnych działań dokonywanych przy redagowaniu spisu treści. Można zauważyć usuwanie z tytułów doprecyzowujących przydawek, dopełnień i okoliczników („CAPITVLVM V. | O konwersácyey álbo zo- bopolnym obcowaniu mie- | dzy sobą." (s. 94); „**CAPITVLVM II.** | O posłuszeństwie Du- | chownym." (s. 75); „CAPITVLVM XI. | O státecznym trwaniu w | exercityách albo zabávvách Du- | chownych, áz do śmierci." (s. 58)), a czasem całych zdań podrzędnych („CAPITVLVM III. | O máteryey rozmyślania | ktora różna ieřt." (s. 114)). Osoba eliminująca je najprawdopodobniej uznała informacje przekazywane przez te części wypowiedzenia za nadmiarowe. W jednym przypadku („VWAZANIA | Przed braniem po- | kármu. | W. O. Máryaná Po- | řekálřkiego." [s. 188]) usunięto dane o autorze opublikowanych w książce rozważań, stwierdzając zapewne, że podawanie miana autora nie jest konieczne w spisie treści. W wyniku transformacji innego tytułu („CAPITVLVM VI. | O Konwersácyey álbo ob- cowaniu z ludźmi świetckimi." (s. 98) → „**Capitulum 6.** o Conwersácyey z | Świetckimi." (s. 8)) doszło do substantywizacji – przesunięcia wyrazu do innej kategorii gramatycznej. W oryginalnym tytule leksem *świecki* funkcjonował jako przymiotnik, w spisie treści (po usunięciu wyrazu *ludzie*) stał się rzeczownikiem (por. ESJP XVII).

Transformacje polegały również na zmianie zdań w równoważniki zdania, np.:

- / „CAPITVLVM X. | O vmartwieniu áffektow | álbo páŕſſiy, ktorych ieſt, ie - | denaſćie.” (s. 50) → „**Capitulum 10.** o vmartwieniu ie- | denaſtu áffektow.” (s. 7);
- / „CAPITVLVM I. | W iákiey vczćiwoſći má- | iá mieć Przełożone.” (s. 73) → „**CApitumulum I.** o vczczeniu Prze- | łożonych.” (s. 7);
- / „CAPITVLVM VII. | Iákie rozſzerzání w ſá- | mym rozmyſlániu bydź máią?” (s. 140) → „**Capitulum 7.** o Rozſzerzeniu Ro- | zmyſlánia.” (s. 8);
- / „CAPITVLVM VIII. | Ktore rozmyſlánie ieſt | napóżytecznieyſze?” (s. 146) → „**Capitulum 8.** o Nalepſzym rozmy- | ſlániu.” (s. 8);
- / „CAPITVLVM IX. | Co máią czynić ktorzy | dáru rozmyſlánia nie máią?” (s. 156) → „**Capitulum 9.** o Tych ktorzy nie | máią dáru do rozmyſlánia.” (s. 8).

W każdym z powyższych przykładów usunięto osobową formę czasownika – spis treści był więc planem nominalnym (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2012: 294–299). Starano się przy tym dostosować jego formę do struktury składniowej innych wypowiedzi zawartych w spisie treści. Udało się to osiągnąć, nadając preredagowywanym tytułom formę wypowiedzi rozpoczynających się przyimkiem *o*, po którym występował rzeczownik w miejscowniku. Podobny efekt przyniosło usunięcie imiesłowu w następującym przykładzie: „CAPITVLVM VI. | Záczynáiąc rozmyſlá- | nie co czynić?” (s. 137) → „**Capitulum 6.** o Początku Rozmy- | ſlánia.” (s. 8).

Poza wyżej opisanymi modyfikacjami dokonywano też drobnych zmian, polegających np. na zamianie kolejności wyrazów (por. „CAPITVLVM X. | Czym ieſt różna Kontem- | plácia od me- | ditáciey.” [s. 159] → „**Capitulum 10.** o Różnicy meditá- | cией od Kontempláciey.” [s. 8]).

Ze skróտowego informowania o treści zrezygnowano w odniesieniu do traktatów – w spisie treści nie podaje się, co było ich tematem, pada wyłącznie liczba rozdziałów, z których się składają:

- / „TRAKTAT | PIERWSZY. | O porzárdu/ iáki ſługá | CHRyſtuſow ma z ſá- | mym ſobá / y w ſámym ſo- | bie záchowác.” (s. 10) → **PIERWSZY TRAKTAT**, | ma Trzynáſćie Cápitulá.” (s. 6);
- / „**TRAKTAT** | DRVGI, | Jáki porzárdek máią zá- | chowác z bliźnim.” (s. 73) → „**TRAKTAT DRVGI**, | ma Cápitulá ſzeſć.” (s. 7);
- / „**TRAKTAT** | TRZECI, | Jáki porzárdek trzymác | máią w ſłużbie Bozkiey.” (s. 106) → „**TRAKTAT TRZECI** | ma Cápitulá dźieſieć.” (s. 8).

Analiza spisu treści *Ordynarza...* Leonarda Starczewskiego dowodzi, że osoba redagująca go nie starała się, aby zapisy były tożsame z tytułami części i rozdziałów występujących w tekście głównym książki. Zestawienie podobieństw i różnic pomiędzy spisem treści a tytułami części strukturalnych książki pokazuje, jakich operacji dokonywał redaktor przygotowujący spis treści dzieła, a pośrednio również jaki status miał tego typu spis w strukturze książki.

Zmiany polegające na transformacji zdań w równoważniki zdania o analogicznej budowie, np. „CAPITVLVM IV. | Iáki ma bydź Przełożony | wſględem poddánych?” (s. 86) → „**Capitulum 4.** o powinności Prze- | łożonych przeciw poddánym | ſwoim.” (s. 7) sprawiły, że tytuły w pierwszej części spisu treści miały analogiczną strukturę. Transformacjom towarzyszyła modyfikacja grafii polegająca na użyciu wielkiej litery po przyimku *o* (występująca w zdecydowanej więk-

szości zapisów). Świadczy to o traktowaniu spisu treści jako odrębnego elementu architektury książki, któremu edytor starał się nadać spójną formę językową (niezależnie od formy gramatycznej i pisowni oryginalnych tytułów z części głównej dzieła).

Drugą tendencją jest usuwanie elementów redundantnych, takich jak synonimy leksykalne, wyrazy o zbliżonym znaczeniu w określonym kontekście, uzupełniające przydawki, dopełnienia i okoliczniki. Można ją interpretować jako staranie o maksymalną ekonomiczność przekazu. Zastrzec jednak należy, że jeśli tytuł był metaforyczny, zachowywano wyrazy zbliżone znaczeniowo (w trosce o zrozumiałość komunikatu).

Porównawcza analiza spisu treści i tytułów części strukturalnych *Ordynarza...* ukazuje jeden z aspektów redagowania tekstu książki drukowanej w niewielkiej oficynie typograficznej w pierwszej połowie XVII wieku, wskazuje przykładowe różnice między spisem treści a tytułami występującymi w tekście głównym oraz transformacje, jakich dokonywał redaktor spisu treści.

Aneks

Tytuły w tekście głównym	Tytuły w spisie treści
TRAKTAT PIERWSZY. O porządku/ iaki sługá CHRyftu fow ma z fá- mym sobá / y w fámym fo- bie záchowác. (s. 10)	PIERWSZY TRAKTAT , ma Trzynáście Cápitulá. (s. 6)
CAPITVLVM I. O wiadomości y vmieię- tności ná iáką sługá Chryftu fow powinien. (s. 10)	Capitulum I. o wiadomości powinney słudze Chryftu fo- wemu. (s. 6)
CAPITVLVM II. O gorącości Duchá. (s. 15)	Capitulum 2. o gorącości Duchá. (s. 6)
CAPITVLVM III. O intenciy, iáką máią mieć w spráwách w fzytkich. (s. 18)	Capitulum 3. o Intenciy dobrej. (s. 6)
CAPITVLVM IV. O wyni fzczeniu, y záprze- niu famego siebie. (s. 28)	Capitulum 4. o záprzeniu fámeo siebie. (s. 6)
CAPITVLVM V. O vmartwieniu ciáá, y zmyfłow. (s. 33)	Capitulum 5. o Vmartwieniu ciá- lá y zmyfłow. (s. 6)
CAPITVLVM VI. O vmartwieniu ięzyká. (s. 39)	Capitulum 6. o Vmartwieniu ię- zyká. (s. 6)
CAPITVLVM VII. O vmartwieniu y znie- wołeniu wla fney woley. (s. 41)	Capitulum 7. o Vmartwieniu woley. (s. 6)
CAPITVLVM VIII. O vmartwieniu pá- mięci. (s. 44)	Capitulum 8: o Vmartwieniu pá- mięci. (s. 6)
CAPITVLVM IX. O vmartwieniu ro- zumu. (s. 48)	Capitulum 9. o Vmartwieniu ro- zumu. (s. 7)
CAPITVLVM X. O vmartwieniu áffektow álbo pá f f iy, ktorých iest, ie - denaście. (s. 50)	Capitulum 10. o Vmartwieniu ie- dena f tu áffek- tow. (s. 7)
CAPITVLVM XI. O fátiecznym trwaniu w exerci- tyách albo zabávách Du- chownych, áz do śmierci. (s. 58)	Capitulum 11. o Státecznym wy- trwaniu. (s. 7)
CAPITVLVM XII. O wyfstrzeganiu fię pro- znowá- nia. (s. 62)	Capitulum 12. o Wyfstrzeganiu fię proznowania. (s. 7)
CAPITVLVM XIII. O ráchowaniu sumnienia. (s. 70)	Capitulum 13. o Ráchowaniu fu- mnienia. (s. 7)

TRAKTAT <i>DRVGI</i> , Jáki porządek máią zá- chowác z bliźnim. (s. 73)	TRAKTAT DRVGI , ma <i>Capitulá</i> <i>Jześć</i> . (s. 7)
<i>CAPITVLVM I.</i> W iákiey vczćiwóści má- iá mieć Przełożone. (s. 73)	Capitulum I. o vczczeniu Prze- łożonych. (s. 7)
CAPITVLVM II. <i>O poſtu</i> <i>fzeńſtwie Du-</i> <i>chownym</i> . (s. 75)	Capitulum 2. o <i>Poſtu</i> <i>fzeńſtwie</i> . (s. 7)
<i>CAPITVLVM III.</i> <i>O wierności w wyznawá-</i> <i>niu viny, y w obíáwíániu po-</i> <i>kus wſzelákich</i> . (s. 80)	Capitulum 3. o <i>Wierności y fzcze-</i> <i>rości</i> . (s. 7)
<i>CAPITVLVM IV.</i> <i>Jáki ma byđź Przełożony</i> <i>względem poddáných?</i> (s. 86)	Capitulum 4. o <i>powinności Prze-</i> <i>łożonych prze-</i> <i>ceiów poddáným</i> <i>fwoim</i> . (s. 7)
<i>CAPITVLVM V.</i> <i>O konwerfácyey álbo zo-</i> <i>bopolnym obcowániu mie-</i> <i>đzy ſobą</i> . (s. 94)	Capitulum 5. o <i>Conwerfácyey zo-</i> <i>bopolney</i> . (s. 7)
<i>CAPITVLVM VI.</i> <i>O Konwerfácyey álbo ob-</i> <i>cowániu z ludzmi ſwíetckimi</i> . (s. 98)	Capitulum 6. o <i>Conwerfácyey z</i> <i>Swíetckimi</i> . (s. 8)
TRAKTAT <i>TRZECI</i> , Jáki porządek trzymác máią w ſłuźbie <i>Bozkiey</i> . (s. 106)	TRAKTAT TRZECI ma <i>Capitulá</i> <i>dźieięć</i> . (s. 8)
CAPITVLVM I. <i>Co człowiek Pánu Bo-</i> <i>gu powinien?</i> (s. 106)	Capitulum I. o <i>Powinności</i> <i>przeiów Pánu Bogu</i> . (s. 8)
<i>CAPITVLVM II.</i> <i>O rozmyślániu iáko ieſt</i> <i>potrzebne</i> . (s. 111)	Capitulum 2. o <i>Rozmyślániu</i> . (s. 8)
<i>CAPITVLVM III.</i> <i>O máterey rozmyślánia</i> <i>ktora roźna ieſt</i> . (s. 114)	Capitulum 3. o <i>Máterey rozmy-</i> <i>ślánia</i> . (s. 8)
<i>CAPITVLVM IV.</i> <i>Meditácyá iáko wiele</i> <i>ma części w ſobie, y ktore?</i> (s. 125)	Capitulum 4. o <i>Częciách Rozmy-</i> <i>ślánia álbo med-</i> <i>itácyey</i> . (s. 8)
<i>CAPITVLVM V.</i> <i>Modlitwá y rozmyślánie</i> <i>iákim ſpojobem mogą byđz ná-</i> <i>byte?</i> (s. 131)	Capitulum 5. o <i>Nábyćiu modli-</i> <i>ty y rozmyślá-</i> <i>nia</i> . (s. 8)
<i>CAPITVLVM VI.</i> <i>Záczynáiąc rozmyślá-</i> <i>nie co czynić?</i> (s. 137)	Capitulum 6. o <i>Poczátku Rozmy-</i> <i>ślánia</i> . (s. 8)
<i>CAPITVLVM VII.</i> <i>Jákie rozſzerzánia w ſá-</i> <i>mym rozmyślániu byđz máią?</i> (s. 140)	Capitulum 7. o <i>Rozfzerzeniu Ro-</i> <i>zmyślánia</i> . (s. 8)
<i>CAPITVLVM VIII.</i> <i>Ktore rozmyślánie ieſt</i> <i>nápożytecznieyſze?</i> (s. 146)	Capitulum 8. o <i>Nálepfzym rozmy-</i> <i>ślániu</i> . (s. 8)
<i>CAPITVLVM IX.</i> <i>Co máią czynić ktorzy</i> <i>dáru rozmyślánia nie máią?</i> (s. 156)	Capitulum 9. o <i>Tych ktorzy nie</i> <i>máią dáru do rozmyślánia</i> . (s. 8)
<i>CAPITVLVM X.</i> <i>Czym ieſt roźna Kontem-</i> <i>plácyá od medítácyey</i> . (s. 159)	Capitulum 10. o <i>Roznicy medítá-</i> <i>cyey od Kontem-</i> <i>plácyey</i> . (s. 8)
	<i>Potym ſą</i> (s. 9)
EXERCITIA ALBO CWICZE- MYSLNE <i>Codźienne</i> . (s. 163)	1. <i>Codźienne Exercitia</i> . (s. 9)
EXERCI- <i>TIVM PORANNE</i> <i>krotfze dla zábá-</i> <i>wnych</i> . (s. 185)	2. <i>Exercitia poránne krotfze dla</i> <i>zabawnych</i> . (s. 9)
EXERCI- <i>TIVM WIE-</i> <i>czorne krotfze</i> . <i>W wie-</i> <i>czor ſpác idąc</i> . (s. 186)	3. <i>Exercitia wieczorne krotfze</i> . (s. 9)

VWAZANIA Przed brániem po- kármu. W. O. <i>Máryaná Po- sękáłjskiego.</i> (s. 188)	4. Vważánia przed pokármem. (s. 9)
STRZAŁY OGNISTE , ALBO <i>Wzdychánia fer- deczne ná cały tydzień sporządzone.</i> (s. 195)	5. Strzały ognište álbo wzdychá- nia ferdeczne ná cały tydzień sporządzone. (s. 9)
ROZMYSLANIA KROCIVCHNE NA CA- ty tydzień sporządzone. (s. 212)	6. Rozmyślánia krociuchne ná káždy dzień. (s. 9)

TABELA 1. Porównanie tytułów występujących w tekście głównym *Ordynarza...* z ich odpowiednikami w spisie treści

TEXT TRANSFORMATION IN A DEVOTIONAL PRINT FROM THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY (ON THE BASIS OF THE TABLE OF CONTENTS IN *ORDYNARZ...* BY LEONARD STARCZEWSKI)

SUMMARY A table of contents is a crucial element of a book, which plays informative role for a reader. In contemporarily published books tables of contents precisely enumerate the titles of book parts, chapters and subchapters. The analysis of a devotional print *Ordynarz albo porządne opisanie, według którego panny zakonne nowicye także y insze młode siostry profeski w zakonności albo karności zakonney ćwiczone bydź maiq...* by Leonard Starczewski shows that a book publisher modified the titles in the table of contents. The changes which concerned spelling issues were, among others, the use of capital letters, marking the vowels, the use of diacritic marks, adjusting the words to the Polish language graphic system. At the text level the publisher removed synonyms, clarifying modifiers, complements, adverbials, replaced finite verbs with non-finite ones, and changed sentences into sentence equivalents.

LITERATURA

- / Awdiejew A. – Habrajska G., 2006, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, Łask.
- / Bartmiński J. – Niebrzegowska-Bartmińska S., 2012, *Tekstologia*, Warszawa.
- / Birkenmajer A. i in. red., 1971, *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław.
- / Danek D., 1980, *Dzieło literackie jako książka. O tytułach i spisach rzeczy w powieści*, Warszawa.
- / Eisenstein E. L., 2004, *Rewolucja Gutenberga*, przeł. H. Hollender, Warszawa.
- / *ESJP XVII* – Gruszczyński W. red. nauk., *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, <https://sxvii.pl/> [dostęp: 12.08.2020].
- / Estreicher K., 1933, *Bibliografia Polska*, t. 29, Kraków.
- / Febvre L. – Martin H.-J., 2014, *Narodziny książki*, przeł. A. Kocot, M. Wodzyńska-Walicka, posł. P. Rodak, Warszawa.
- / Górski K. i in., 1955, *Zasady wydawania tekstów staropolskich*. Projekt, red. nauk. M. R. Mayenowa, Wrocław.
- / Gruchała J. S., 2002, *Lucunda familia librorum. Humanieści renesansowi w świecie książki*, Kraków.

- / Grzegorzczkowska R., 2001, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, wyd. 3 popr. i rozsz., Warszawa.
- / Juda M., 2000, Konrad Paweł. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, red. J. Pirożyński, t. 1 *Małopolska*, cz. 1 *Wiek XVII–XVIII*, vol. 1, Kraków, s. 332–336.
- / Juda M., 2014, Stemmata w drukach lubelskich XVII–XVIII wieku, „*Bibliotheca Nostra. Śląski kwartalnik naukowy*”, nr 4 (38), s. 99–112.
- / Książek-Bryłowa W., 1976, O języku druków lubelskich z XVII wieku, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, sectio F, vol. XXXI, s. 337–355.
- / Loewe I., 2007, *Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej*, Katowice.
- / Murawiec W., 1988, Z recepcji św. Piotra z Alkantary w Polsce w XVII i XVIII wieku, „*Studia Theologica Varsaviensia*”, 26, nr 2, s. 29–53.
- / Ocieczek R., 1990, O różnych aspektach literackiej ramy wydawniczej w książkach dawnych. *O literackiej ramie wydawniczej w książkach dawnych*, red. R. Ocieczek, Katowice, s. 7–19.
- / Ong W. J., 2011, *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, przekład, wstęp i red. nauk. J. Japola, wyd. 2 przejrz. i popr., Warszawa.
- / Osuchowska B., 2011, *Poradnik autora, tłumacza i redaktora*, Warszawa.
- / Pirożyński J., 2002, *Johannes Gutenberg i początki ery druku*, Warszawa.
- / Pišna J., 2019, Století paratextů. O peritextech v bohemikálních tiscích 16. století, „*Studia Bibliographica Posoniensia*”, s. 40–62.
- / Socha K., 2016, *Typografia publikacji pochodzących z drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego 1674–1819*, Kraków.
- / SP XVI – Mayenowa M. R. i in. red., 1966–2011, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1–36, Wrocław.
- / Starczewski L., 1633, *Ordynarz albo porządne opisanie, według którego panny zakonne nowicze także y insze młode siostry profeski w zakonności albo karności zakonney ćwiczone bydź maia, zebrany z roznych authorow, ale naywięcey z Bonawentury s.... Przydane są na końcu exercitia codzienne*, Lublin w Drukarni Pawła Konrada, <https://polona.pl/item/ordynarz-albo-porzadne-opisanie-wedlug-ktorego-panny-zakonne-w-zakonnosci-albo,NzQwNTA3MTE/#info:metadata> [dostęp: 12.08.2020].
- / Szwejkwowska H., 1980, *Książka drukowana XV–XVIII wieku. Zarys historyczny*, wyd. 3 popr., Wrocław.
- / Tomaszewski A., 2018, *Architektura książki dla wydawców, redaktorów, poligrafów, grafików, autorów, księgoznawców i bibliofilów*, wyd. 2, Warszawa.
- / Tutak K., 2013, *O dedykacjach w drukach polskich XVI i XVII w. (grafia i interpunkcja)*, Kraków.
- / Voit P., 2019, Obsah (tištná kniha). *Encyklopedie knihy*, [https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Obsah_\(ti%C5%A1t%C4%Bn%C3%A1_kniha\)](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Obsah_(ti%C5%A1t%C4%Bn%C3%A1_kniha)) [dostęp: 29.07.2020].
- / Wolański A., 2008, *Edycja tekstów. Praktyczny poradnik. Książka, prasa, www*, Warszawa.